

Miljenko Jurković

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Odsjek za povijest umjetnosti

Pregledni rad / *Subject review*

UDK / UDC: 904:911.37](497. 5-3 Istra)“653”
25. 11. 2013.

Srednjovjekovno fortificirano naselje Guran – od karolinškog *castruma* do ruralnog naselja: dinamika mikroregionalnog razvoja

Ključne riječi: Istra, srednji vijek, Guran, fortificirano naselje, organizacija prostora, stambena arhitektura
Key words: Istria, Middle Ages, Guran, fortified settlement, spatial organization, residential architecture

Fortificirano naselje Guran pored Vodnjana, u južnoj Istri, izgrađeno je u vrijeme karolinškog osvajanja istarskog poluotoka početkom 9. stoljeća. Napušteno je potkraj srednjeg vijeka te stoga pruža obilje podataka o organizaciji utvrđenih naselja ranoga srednjeg vijeka, o transformacijama u dugom trajanju, sve do kraja srednjovjekovnog razdoblja. Jednako je paradigmatički primjer za proučavanje mikroregionalnih transformacija pejzaža kroz duže razdoblje s obzirom na činjenicu da čini cjelinu i doživljava jednake mijene s jednom velikom bazilikom izvan naselja, s grobljanskom crkvom sv. Šimuna, kao i s rimskom vilom koja živi i u srednjem vijeku zajedno s crkvom sv. Cecilije izraslom na njezinu južnom rubu.

Zahvaljujući ponajviše ukupnom znanstvenom opusu Nade Grujić, stambena je arhitektura kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka, i ona ladanjska,¹ kao i ona u urbanim sredinama jadranskog priobalja² prilično dobro poznata. Počevši od pionirskog istraživanja urbane jezgre Cresa,³ u kojemu je sudjelovala još kao studentica, pa do posljednjih njezinih sinteza ladanjske arhitekture dubrovačkog kraja, bila je nositelj toga istraživačkog segmenta naše struke. Recentno širenje interesa za tu tematiku jasno je vidljivo i u radovima prezentiranim na dva susljedna simpozija »Danā Cvita Fiskovića«, objavljenim u zajedničkom zborniku pod njezinim uredništvom.⁴ No taj se interes širi prema novovjekovnim razdobljima, dok starija arhitektonska i urbanistička baština Hrvatske ostaje relativno zanemarena. Doduše, urbane se jezgre srednjovjekovnih dalmatinskih gradova i dalje istražuju,⁵ no naša su saznanja o naseljima i stambenoj arhitekturi ranoga srednjeg vijeka vrlo skromna. Kako je, s druge strane, poznavanje antičkoga grada, poglavito nakon sad već

давне sinteze M. Suića,⁶ kao i antičkih vila vrlo temeljito, ostaje priličan kronološki *vacuum* između kasnoantičke transformacije rimskoga grada i rimske ladanjske arhitekture, te urbanizma i stambene arhitekture dalmatinskih komuna zreloga srednjeg vijeka. Sve što o ranosrednjovjekovnom razdoblju znamo, sabrao je T. Marasović u sintezi predromaničke arhitekture u Dalmaciji, iz koje je jasno vidljivo da je taj segment struke najmanje istražen.⁷

Posljednjih petnaestak godina i ta su pitanja ušla u fokus interesa europskih istraživača. Tako o transformaciji antičkih gradova tijekom kasne antike i ranoga srednjeg vijeka postoji sve više spoznaja,⁸ no o naseljima osnovanim upravo tijekom toga razdoblja na čitavom europskom prostoru ipak se manje zna. S druge strane, prateći arhitekturu u dugom trajanju, sve više se pokazuje potreba razumijevanja transformacija koje pojedino naseljeno mjesto doživljava tijekom stoljeća. I tu su u posljednje vrijeme postignuti vidni pomaci.⁹

1. Srednjovjekovno naselje Guran – sjeverni potez zidina i bazilika sjeverno od naselja, pogled iz zraka, 2010. (foto: D. Car) / *Medieval settlement Guran – the position of the north walls and the basilica to the north of the settlement, aerial view, 2010*

Ipak, najslabije od svega poznaje se mikroregionalna organizacija teritorija. Koliko god sve više napreduje poznavanje organizacije teritorija u antičko doba, toliko se više javlja potreba za razumijevanjem istoga u ranom srednjem vijeku.¹⁰

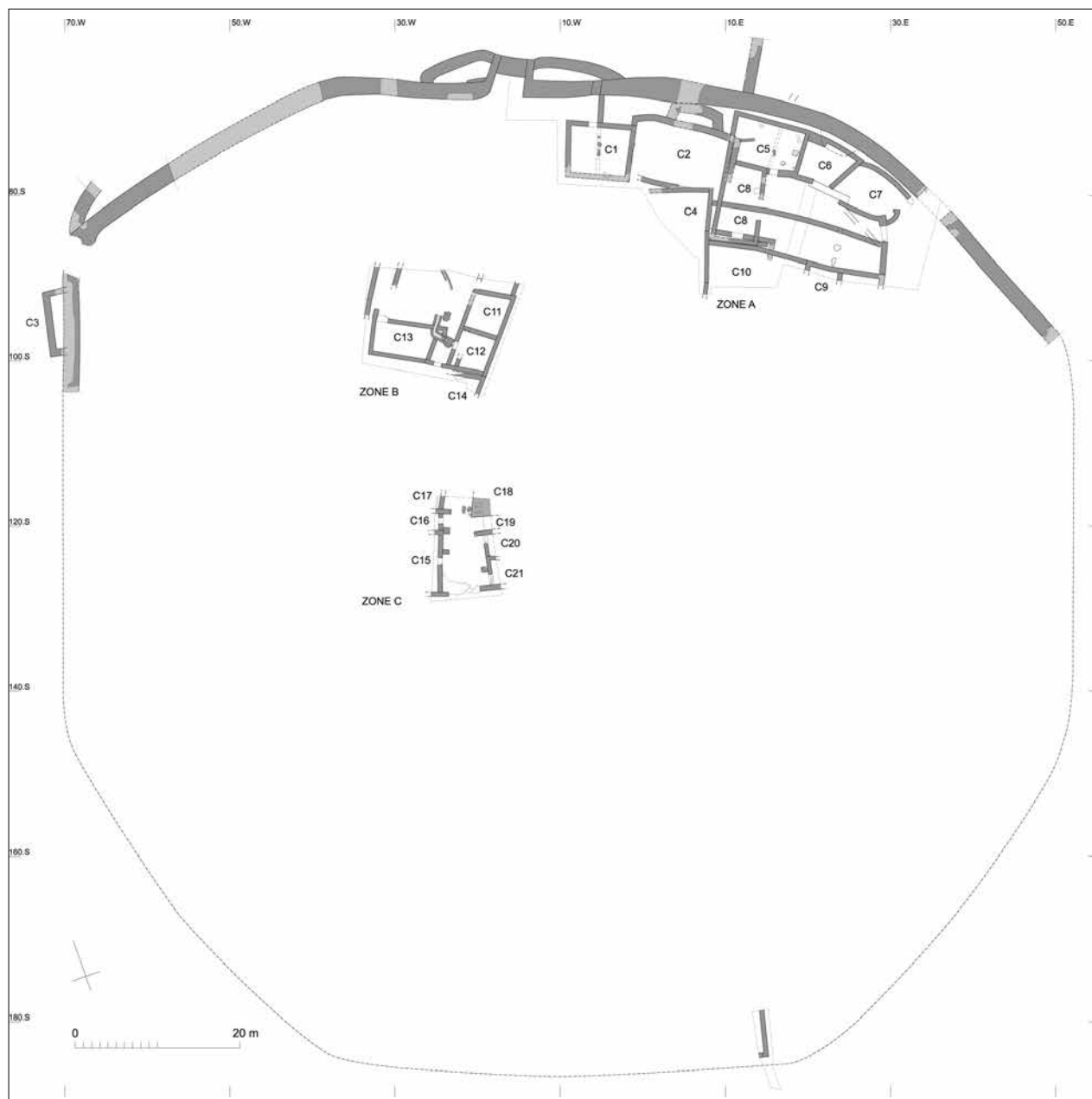
Pri tome se ne može reći da materijal nedostaje. Prije bi se moglo ustvrditi da nam nedostaju metode i alati za razumijevanje transformacija koje su urbane jezgre doživljavale u dugom trajanju. A pitanja se množe: gotovo ništa ne znamo o redukciji postojećega antičkog gradskog tkiva u kasnoj antici, gotovo ništa o usitnjavanju stambenog prostora u starim urbanim jezgrama tijekom ranoga srednjeg vijeka, još uvijek nije napravljena studija o nevjerojatnoj graditeljskoj aktivnosti 12. stoljeća u doba buđenja komunalnog uređenja dalmatinskih gradova, kada smo svjedoci fenomena kojeg je, čini mi se, prikladno nazvati »gradovi pod skelama« – gotovo svi gradovi dobivaju nove zidine i nove katedrale, kroz proces koji traje gotovo cijelo stoljeće, a pritom je sasvim jasno da ni stambena arhitektura ne zaostaje.¹¹ O drugim vidovima organizacije života znamo još manje: jesu li kasnoantička *castra* napušтана i/ili doživljavala

sukcesivne transformacije tijekom stoljeća? O utvdama i stambenim prostorima u njima za rani srednji vijek ne znamo skoro ništa, preciznije sve do kasnoga srednjeg vijeka; kakva su ruralna naselja, njihove stambene jedinice i gospodarski prostori tijekom ranoga srednjeg vijeka, a i poslije, što je s utvrđenim naseljima. Pitanja se gomilaju, sustavnog istraživanja nema.

Stoga se ovim skromnim prilogom, u kojem pokušavam odgovoriti na barem neka od postavljenih pitanja, pridružujem čestitkama slavljenicima, nastojeći potaknuti istraživanja i toga segmenta naše starije arhitektonske baštine.

Utvrđeno naselje

Gradovi, utvrde, *castra*, naselja bilo kojeg tipa, živi su organizmi u konstantnim transformacijama koje najčešće, jedna za drugom, potiru ranija stanja. Stoga su napuštena naselja, ona u kojima je život naglo prestao, uvijek sretna okolnost za svakog istraživača. Istra ih ima nekoliko, a među njima

2. Srednjovjekovno naselje Guran – shematski tlocrt istraženih građevina, stanje 2012. (izradila: M. Berti) / *Medieval settlement Guran – schematic plan of excavated zones, situation in 2012 (drawn by M. Berti)*

i nikad istraživano srednjovjekovno naselje Guran. Guran pripada utvrđenim naseljima aktivnim u karolinško doba, poput Bala ili Dvigrada. No, dok Bale i danas žive, a Dvigrad je napušten početkom 17. stoljeća, Guran je prestao postojati nekoliko stoljeća ranije, krajem srednjeg vijeka.¹²

Stoga doista pruža mogućnost za izučavanje jednoga naseljenog mjesta osnovanog, prema dosadašnjim spoznajama, u ranom srednjem vijeku, za praćenje njegova razvoja u dugom trajanju, sve do kraja srednjeg vijeka, kao i za praćenje mikroregionalne organizacije teritorija koja uključuje jednu rimsku vilu s kasnijom crkvom, jednu

ranosrednjovjekovnu, vjerojatno privatnu, baziliku, jednu grobljansku crkvu, kao i mrežu putova koji funkcioniraju tijekom srednjovjekovnih stoljeća.¹³

Stari Guran nalazi se oko 2,5 km sjeveroistočno od Vodnjana, a u povijesnim se dokumentima prvi put spominje 1150. godine,¹⁴ kao jedno od sedam srednjovjekovnih naselja na području Vodnjanštine.¹⁵ U stručnu je literaturu ušao pod oznakom »Gurano (rovine)«,¹⁶ a potom i nakon prvih zaštitnih istraživanja trobrodne bazilike u njegovoj neposrednoj blizini.¹⁷ Ostaci utvrđenog naselja otkriveni su djelomično, u njegovu sjevernom dijelu, tek početkom

3. Srednjovjekovno naselje Guran – shematski tlocrt prve faze, stanje 2011. (izradila: M. Berti) / *Medieval settlement Guran – schematic plan of the first phase, situation in 2011 (drawn by M. Berti)*

21. stoljeća, na lokaciji od oko 60 m jugozapadno od prije poznate trobrodne bazilike (sl. 1).¹⁸

Naselje je pretpostavljenoga ovalnog tlocrta, a u dosadašnjim je istraživanjima otvoren sjeverni potez zidina do njihova prvog zakretanja prema jugu i sa zapadne i s istočne strane, ukupno oko 150 m zidova (sl. 2). Unutar tako raspoznatog perimetra naselja istražen je zasad samo jedan manji sektor ispred i istočno od monumentalnih sjevernih ulaznih vrata, u kojem je otkriveno desetak građevina. Sondirane su i dvije zone prema jugu, u sustavnom kretanju prema središtu naselja gdje je također evidentirano desetak građevina. Već samo na osnovi spoznaja dobivenih tim istraživanjima, otvara se vrlo slojevita slika osnutka grada i njegova trajanja kroz duže razdoblje, sve do napuštanja krajem srednjeg vijeka.

Dosad istraženi sjeverni segment zidina ujednačene je gradnje.¹⁹ Temelji su debeli oko dva metra, a lica se sastoje od nepravilnih redova velikih kamenih blokova, dok je za ispunu korišten lomljenac. Monumentalni ulaz nalazi se po sredini sjevernog poteza bedema, smješten tako da dotiče jedan od zavoja srednjovjekovnog puta, a istodobno je usmjeren prema šezdesetak metara udaljenoj bazilici, odnosno prema njezinu jugozapadnom uglu s pročeljem i prema južnom ulazu. Vrata su artikulirana tako da krajevi zidova bedema okreću prema sjeveru – prema bazilici – čineći duboki ulazni prostor s dva istaknuta rizalita. Istočni odsječak zidina lomi se pod pravim kutom i nastavlja se, širok 1 m, prema sjeveru. Isto se opaža kod zapadnoga odsječka zidina samo što se u ovome slučaju zid ne lomi pod pravim kutom, nego stvara lagano zaobljeni ugao, vjerojatno u funkciji kolnog prolaza, iza kojega se može pretpostaviti ulica koja prati zidine s nutarnje strane i vodi prema zapadu.

U kasnijoj fazi, još uvijek u ranom srednjem vijeku, zidine su bile udvostručene s obje strana ulaza (sl. 2, 3).²⁰ Temelji debljine 1,20 m naslanjaju se bočno na dovratnike te se, slijedeći lagano zakrivljenu liniju, spajaju sa zidom. Istočno od monumentalnih vrata pronađen je sekundarni, manji ulaz u naselje koji je zazidan u isto vrijeme kada dolazi do udvostručavanja zidina.

Jedna od naknadnih intervencija je i zazidavanje vrata u debljini od 2 m, što se po svoj prilici događa tek u podmaklim fazama života naselja (sl. 4).

Na području zapadne zone otkriveni su segmenti zidina koji u tom dijelu mijenjaju smjer, odnosno u dva navrata nakon desetak metara formiraju lagani ugao te nastavljaju prema jugu.²¹ Na najdaljem uglu gdje se zidine lome prema jugu, otkrivena je konstrukcija koja se, čini se, prisljanjala na zidine s njihove vanjske strane (C3 na sl. 2).²² Ta je prostorija smještena na sjeverozapadnom uglu zidina, na predjelu gdje prolazi stara cesta prema Vodnjanu, i na poziciji koja dominira nizinom koja se otvara prema zapadu. Sve to upućuje da je možda riječ o stražarnici ili obrambenoj kuli.

Dio zidina istočno od monumentalnog ulaza se nakon pedesetak metara blago zakrivljuje prema jugu. I na tom potezu pronađena su vrata koja, čini se, nisu izvorno postojala. Vezana su uz put (R na sl. 4) koji vodi u središte naselja i uz veći gospodarsko-stambeni sklop tik do zidina, što sve upućuje na kasni srednji vijek.

Zid je bio relativno nizak, s drvenom nadgradnjom. Što se kronologije tiče, otvaranje nekoliko sonde uz same zidine te unutar naselja omogućilo je detaljno dokumentiranje slojeva a potom i njihovo datiranje na osnovi analize u njima pronađenog materijala organskog podrijetla.²³ Temelj fortifikacije, kao i drugi objekti unutar naselja, položeni

4. Srednjovjekovno naselje Guran – shematski tlocrt po fazama, stanje 2011. (izradila: M. Berti) / *Medieval settlement Guran – schematic plan of successive phases, situation 2011 (drawn by M. Berti)*

su na sloj crvenice koji prati živu stijenu podloge i sadrži samo prapovijesnu keramiku.²⁴ Njihovu bi izgradnju trebalo smjestiti u rani srednji vijek, na razmeđu 8. i 9. stoljeća,²⁵ a naselje je najvjerojatnije napušteno tijekom 15. stoljeća.²⁶

Prostor unutar zidina tek je djelomično istražen. Osim zone koja se prostire neposredno ispred ulaza u naselje, detaljno je istražen i veći prostor uz istočni segment zidina gdje je otkriven cijeli niz prostorija, kao i manji dio središnjeg dijela naselja. No, samo dvije građevine pripadaju vremenu osnutka naselja (sl. 3).

Na otprilike 3 m južno od zidina otkrivena je građevina pravokutnoga tlocrta (C1) čiji temelji djelomično počivaju na živoj stijeni. Nepravilnoga je pravokutnog tlocrta, a njezini su temelji uglavnom položeni direktno na živu stijenu koja je mjestimično i poravnavana. Zidovi, širine oko 60 cm, zidani su od nepravilnoga kamena postavljanog u relativno pravilne redove. Vapno koje je služilo kao vezivo vrlo se rijetko pojavljuje. Čini se da ta struktura nije bila dovoljno čvrsta da podnese težinu zidova i krovšte, te je vjerojatno riječ o bazi na koju su postavljani drveni zidovi. Dodatan argument toj hipotezi čini i analiza urušenoga sloja koji je prekrivao prostoriju, u kojemu nije pronađeno dovoljno kamenih blokova koji bi bili dio elevacije.

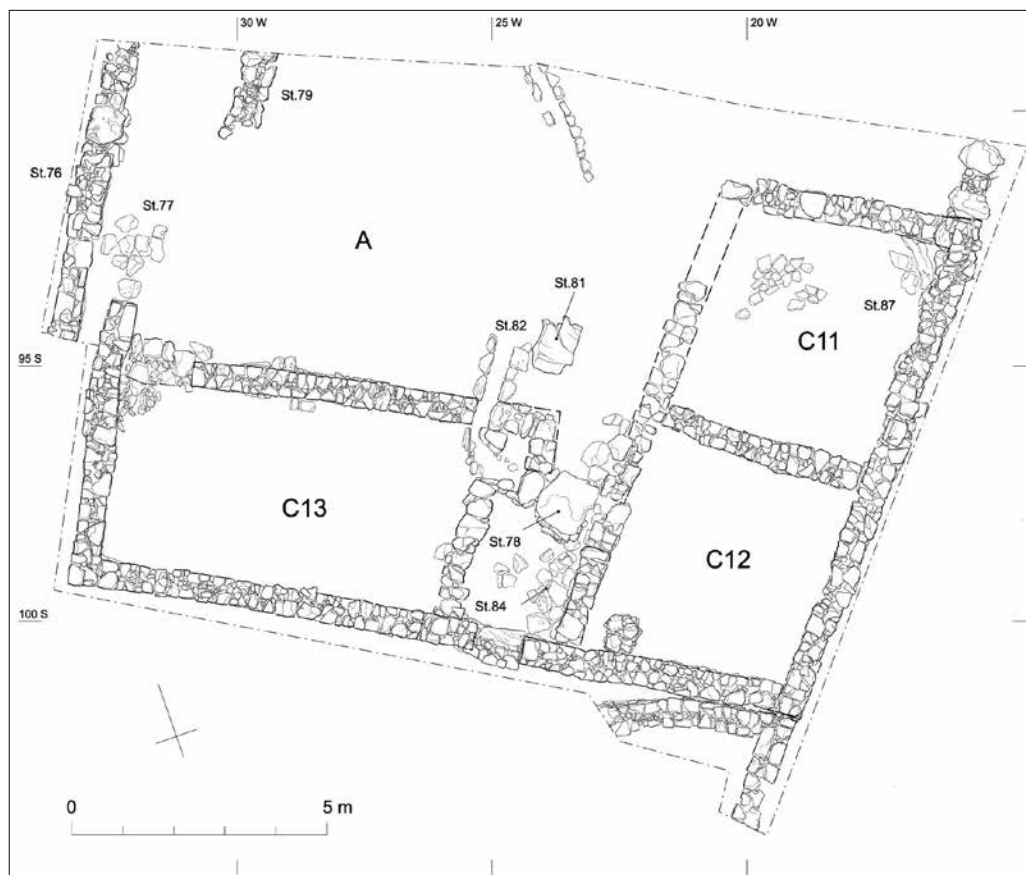
Građevina je bila podijeljena u dva dijela pregradom. Pod je bio zaravnan korištenjem manjega pločastog kamena i potom prekriven zemljom. Jedini ulaz bio je na sjevernome zidu, u osi uskog prolaza u zidinama. Radiokarbonska analiza daje kronološki okvir od 860. do 1050. za izgradnju. Bit će napuštena najvjerojatnije tijekom 14. stoljeća.²⁷ Što se funkcije tiče, čini se da je povezana s obranom. U prvom redu, to je u zasad istraženom području jedina građevina blizu zidina koja pripada ranom srednjem vijeku. Osim toga

ima vrata na sjevernoj strani, točno u osi uskog prolaza u zidinama, kojeg se sasvim sigurno može vezati s obrambenom funkcijom. Pozicija građevine govori dakle u prilog tomu da je bila stražarnica koja kontrolira glavni, sjeverni monumentalni uzlaz u naselje, i koja je povezana direktno s vjerojatno drvenim šetnicama ili ophodima uz zidine.

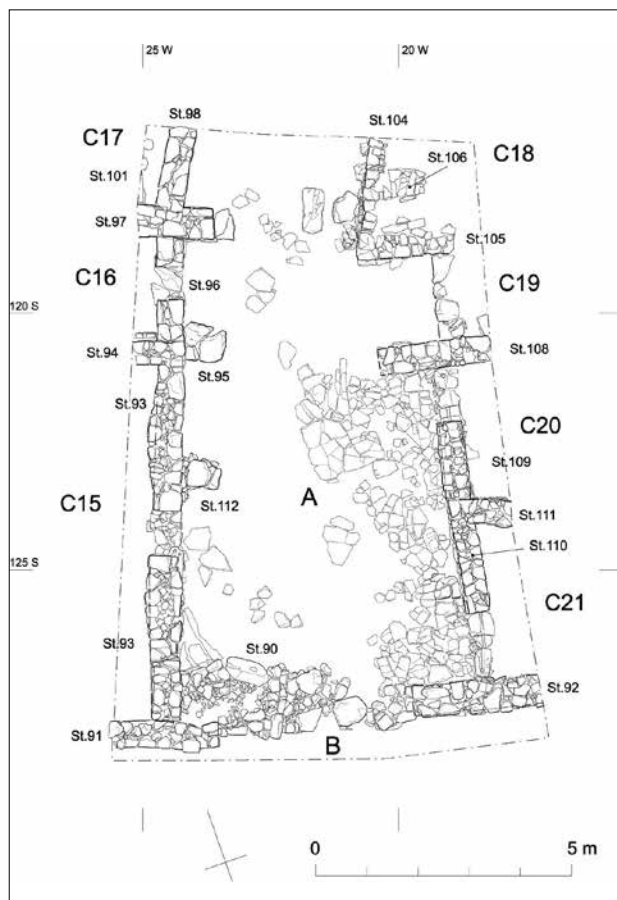
Istome kronološkom sloju pripada i zid (ST 42 na sl. 3) koji se, odmaknut od poteza zidina desetak metara, pruža u istom smjeru, no, nažalost, djelomično je uništen kasnijom izgradnjom. Taj je zid građen od većih nepravilnih blokova nevezanih žbukom i širina mu mjestimično doseže i 75 cm. Protezao se cijelom dužinom kasnijeg dvorišta čiji ga ogradni zid (ST 43 na sl. 4) i kasnija cesta (R na sl. 4) prekidaju. Suprotni mu je, pak, zapadni krak uništen izgradnjom kasnije građevine C4 (sl. 4).

Najvjerojatnije je riječ o potpornom zidu terase koji ponavlja lagano zakrivljeni smjer pružanja obrambenog zida naselja i koji je služio poravnavanju i uređenju prostora južno od njega, gdje je otkriven sjeverni zid njemu suvremene građevine C10 (sl. 3).

Dakle, dosadašnji rezultati omogućili su potvrdu vremena izgradnje naselja te doprinijeli preciziranju apsolutne i relativne kronologije pojedinih faza njegova razvoja. Izgradnja zida terase i građevine C10 je prema radiokarbonskim analizama uslijedila između 880. i 1020., a napuštanje prostora između 1280. i 1400. godine.²⁸ Nakon izgradnje zidina, za koje su usvojene datacije na razmeđu 8. i 9. stoljeća, grade se dakle građevina C1, kao i zid ST 42 te građevina C10. I za građevinu C10 jest simptomatično da je osim sačuvanoga sjevernog zida potpuno nestala u kasnijem srednjem vijeku.²⁹ Čini se da je u toj prvoj fazi samo građevina C1 bila izgrađena relativno blizu zidina,

5. Srednjovjekovno naselje Guran – detaljan tlocrt istražene zone B (izradile: M. Berti i I. Plan) / *Medieval settlement Guran – detailed plan of zone B (drawn by M. Berti and I. Plan)*

neposredno do monumentalnoga ulaza u naselje i vjerojatno je bila u funkciji kontrole kretanja, dok su ostale građevine bile od njih udaljene, ispod potpornog zida terase. Sa zapadne strane monumentalnog ulaza jednaka je situacija. Pozicija zaobljenog ugla ulaza upućuje na kolni prolaz koji vodi u ulicu koja slijedi zidine, što jasno govori da nije bilo nikakvih građevina barem u širini kolnog prolaza. Ta shema u potpunosti odgovara potrebama obrane naselja jer uz zidine ostaje prazan prostor širine desetak metara što omogućava lakše kretanje za potrebe obrane naselja. Jednako tako, model slijedi kasnoantičku organizaciju utvrđenih naselja, s brisanim prostorom između zidina i prvih građevina.

Intervencije u tkivo naselja u kasnijim razdobljima srednjeg vijeka također su evidentirane na istraženom području (sl. 4).

Istočno od prostorije C1 nalazi se čitav kompleks građevina, nastao u više građevnih faza i složene relative kronologije. Otkriveni kompleks se zapravo sastoji od dva okomito postavljena krila s nekoliko prostorija, od kojih jedno prati liniju zidina. Utvrđeno je nekoliko faza razvoja cjeline, od kojih zadnju treba smjestiti u vrijeme neposredno

6. Srednjovjekovno naselje Guran – detaljan tlocrt istražene zone C (izradile: M. Berti i I. Plan) / *Medieval settlement Guran – detailed plan of zone C (drawn by M. Berti and I. Plan)*

prije napuštanja naselja (15. stoljeće) kada je izgradnjom građevine C2 ta cjelina djelomično negirana.

Prvo je izgrađena građevina u obliku slova »L« koja prati obrambeni zid te njegovu lagano zakrivljenu liniju, a od nje je odmaknuta oko 50 cm ostavljajući tako dovoljno prostora za prolaz za pješake.³⁰ Prostorije C5, C6 i C8 koje tvore dva krila te građevine otvorene su vratima prema dvorištu C. Iako su utvrđeni nivoi podnica svih prostorija, tek je prostoriji C6 bilo moguće djelomično utvrditi unutarnju organizaciju prostora. Njezin je pod bio od nabijene zemlje te mjestimično žive stijene čija je površina zaravnan. Ta prostorija lagano trapezoidnog oblika opremljena je suhozidnom »klupicom« koja je prislonjena uz sjeverni zid. Na osnovi ostataka ognjišta te poda od ravnih kamenih ploča u prostoriji C5, moguće je pretpostaviti da su otkrivene prostorije služile kao prostor za stanovanje i smještaj namirnica i stoke. Građevina C9 koja se nalazi jugoistočno od opisanog kompleksa, otvorena je tek djelomično. Čini se da je djelomično ukopana u teren, a pregradni zid je dijeli u dva prostora jednake širine. Iako je teško precizno odrediti vrijeme njezine izgradnje, ono zasigurno prethodi proširenju gore opisanoga kompleksa, koje karakterizira izgradnja prostorije C7.³¹

Ta je prostorija izgrađena u produženju sjevernoga krila kuće i zidovi su joj zaobljeni. Na nju je prislonjen zid (ST 43 na sl. 4) u kojem je na osnovi pronađenih tragova za fiksaciju vrata identificiran ulaz u dvorište C stambeno-gospodarskog kompleksa. U to se unutarnje dvorište ulazilo iz ulice R koja vodi od novih gradskih vrata i dalje nastavlja prema jugu. Sam prostor C7 bio je vjerojatno samo tor za stoku.³²

Čini se, dakle, da u 14. stoljeću dolazi do značajnih promjena u organizaciji naselja, te se gradi cijeli jedan stambeni blok tik uz zidine. Prvotni veliki ulaz u naselje definitivno je zazidan, a novi ulaz probija se, kao i nova ulica, istočno od spomenutog sklopa građevina. Naposljetku, čini se, u 15. stoljeću, građevina C2 potpuno će negirati sve ranije objekte.³³

Istraživana zona B (sl. 2 i 5), tridesetak metara južno od monumentalnog ulaza, dala je građevni sklop oblika slova »L«, vrlo slične tlocrtne dispozicije onom istočno od glavnog ulaza. Južno krilo C13 jednakih je dimenzija kao i C8 u sjevernom dijelu naselja, a interpretirano je kao skladište.³⁴ Istočni krak sastoji se od dvije jednake prostorije C11 i C12. U prostoriju C12 moglo se ući samo kroz prolaz koji ju je dijelio od C13, što bi upućivalo na gospodarsku funkciju.³⁵ Prostor C11 jedini je imao podnicu od ploča, kao i ognjište u sjeveroistočnom uglu, što upućuje na stambenu funkciju. Unutar građevinskog sklopa pronađena je i kanalizacija kojoj je sjeverni kraj u dvorištu, pa prolazi kroz sjeveroistočni ugao C13 čineći zavoj, i završava pred vratima C12. Na oba kraja pronađene su velike kamene ploče kojima je prekrivena. Radiokarbonske analize dale su datacije između 1020. i 1160., što upućuje na korištenje prostora od 11. stoljeća nadalje.³⁶ No, kompleks je nastao na nekim ranijim građevinama, od

kojih su u dvorištu ostali samo mali dijelovi dvaju, gotovo paralelnih zidova u smjeru sjever – jug (ST 76 i 79 na sl. 5).

Naposljetku, zona C (sl. 2 i 6) u središtu naselja dala je potpuno različite rezultate istraživanja. Ovdje su građevine smještene s obje strane – istočne i zapadne – dvorišta u koje se pristupalo s juga.³⁷ Istočno od dvorišta definirana je građevina koja se sastoji od dvije prostorije: C20 i C21. Zidana je mnogo pravilnijim nizovima priklesanog kamena. U obje se prostorije ulazilo iz dvorišta kroz vrata kojima su ostali sačuvani pragovi s utorima. Sa zapadne strane dvorišta, nasuprotna je građevina, C15, zidana još pravilnijim nizovima većih priklesanih kamenova. Vrata su bila po sredini, a prag je spolija od antičkog arhitrava. Sve su građevine na dvorišnoj strani imale istake koji su moguće podržavali nadstrešnicu.

Sjeverno od opisanih građevina, s obje strane dvorišta protezali su se hodnici C16 i C19. Dok je prolaz u C16 bio prilično uzak, pješački, onaj C19 mogao je omogućiti i prolaz kola. Sjevernije građevine nisu u dovoljnoj mjeri istražene za donošenje detaljnijih zaključaka.

U svemu, središnji se prostor naselja razlikuje od ostalih, dosad istraženih. Bolja je kvaliteta zidanja, organizacija prostora je posve drugačija. Nalazi keramike pokazuju korištenje puno finije keramike nego u drugim dijelovima naselja. Iako je prerano za donošenje zaključaka, čini se da je taj središnji dio naselja bio korišten od privilegiranoga sloja stanovnika.³⁸ Možda bi tomu u prilog mogao ići i dosad jedini nalaz skulpture, maloga ranosrednjovjekovnog kapitela koji je, ako nije spolija, mogao biti dio arhitektonske skulpture (sl. 7).

Naselje i njegovo okruženje: transformacije srednjovjekovnog pejzaža

Zasad su, zbog potrebe dugotrajnog i potpunog otvaranja stambenih zona unutar naselja i dobivanja potpunijeg tlocrta, ipak značajniji rezultati postignuti u razumijevanju važnosti samog naselja u širem prostoru. Naselje naime funkcionira s još nekoliko cjelina koje su joj evidentno podređene. U razumijevanju ukupnog života na malom području i u određenim kronološkim sekvencama, Guran doista može postati paradigmatički primjer (sl. 8).

Tek nekih šezdesetak metara sjeveroistočno od monumentalnog ulaza u grad nalazi se velika trobrodna bazilika nepoznatog titulara, a tristotinjak metara južno groblje s crkvom sv. Šimuna. Uz ove dvije crkve koje posve razumljivo sudjeluju u životu naselja i to u njegovu dugom trajanju, mijenjajući se zajedno s njim, cjelini u mikroregionalnom smislu valja pripisati i antičku *villu rusticu* s kasnijom

7. Srednjovjekovno naselje Guran, kapitel (foto: M. Berti) / *Medieval settlement Guran – a capital*

8. Guran, karta izrađena na osnovi starih katastarskih planova: 1. trobrodna bazilika; 2. Sv. Šimun; 3. srednjovjekovno naselje Guran; 4. aktualno naselje Guran; 5. Sv. Cecilija; 6. *stancija* Cecilia (izradila: M. Berti) / *Guran, map drawn on the basis of old land cadastral plans: 1 three-naved basilica; 2 Saint Simon; 3 medieval settlement Guran; 4 actual settlement Guran; 5 St Cecilia; 6 Stanzia Cecilia (drawn by M. Berti)*

crkvom sv. Cecilije udaljenom kojih petstotinjak metara sjeverozapadno od naselja.

Prateći mikroregionalnu organizaciju teritorija i transformaciju pejzaža, valja započeti s rimskom vilom koja se smjestila na uzvisini okruženoj poljima, u blizini putova koji su povezivali sjever istarskog poluotoka s njegovim jugom. Ta je vila, koliko zasad možemo reći (a nakon arheološki istraženog tek manjeg njezina dijela), funkcionirala, možda u kontinuitetu, od 1. do 6. stoljeća nove ere.³⁹

Prema dosad dostupnim podacima, riječ je o ruralnoj arhitekturi relativno skromnog karaktera. Doba njezine transformacije i prenamjene nekih prostorija može se zasad vezati uz nalaze u prostorima sjeverno i istočno od crkve, i datirati u razdoblje do 5. ili 6. stoljeća.⁴⁰ Takvi su procesi transformacije antičkih vila uobičajeni i dokumentirani na raznim primjerima kako u Istri,⁴¹ tako i diljem Rimskog Carstva.⁴²

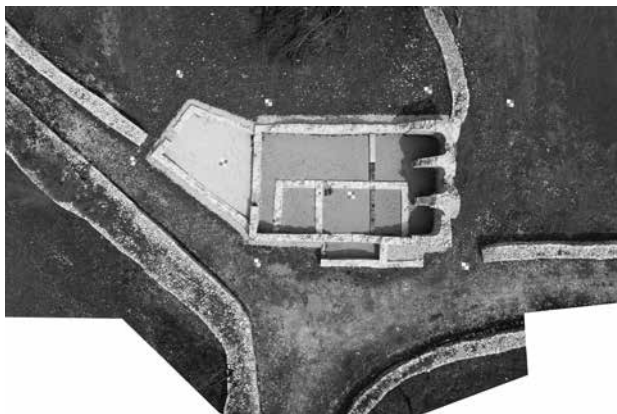
Tijekom 6. do 7. stoljeća taj je prostor prekriven slojem zemlje bogatim keramičkim nalazima koji svjedoči o kontinuitetu naseljenosti. O tome još bolje svjedoče sukcesivne transformacije pravokutne prostorije na samom južnom rubu vile, na kojoj će poslije izrasti crkva. Najranije u 2. stoljeću izgrađena je ta prostorija zasad neodređene funkcije. Njoj je dodana polukružna apsida koja leži na sloju datiranom keramikom u 5. do 6. stoljeće.⁴³ Potom je ta apsida

pretvorena u pravokutnu i povećana.⁴⁴ Crkva u takvom obliku funkcionira najmanje do početka 11. stoljeća, što potvrđuju radiokarbonske analize.⁴⁵

Vila ili njezin dio s crkvom živi dakle i u trenutku osnivanja i izgradnje fortificiranog naselja Guran na razmeđu 8. i 9. stoljeća. Graditeljska aktivnost koja se u tom razdoblju može na njoj evidentirati jest jedna od dvije apside – polukružna ili pravokutna, dakle prva ili, vjerojatnije, druga crkva izgrađena na vili. Gotovo istodobno, u velikom graditeljskom zamahu, gradi se i velika trobrodna bazilika, kao i grobljanska crkva sv. Šimuna.

Tik uz naselje, sjeverno od njegova monumentalnog ulaza, oko 60 m daleko, gradi se monumentalna trobrodna bazilika, najveća ranosrednjovjekovna crkva u Istri, po našem sudu kao privatna crkva karolinškog dužnosnika.⁴⁶ Nešto malo dalje, prema jugu, gradi se i grobljanska crkva naselja, tada jednostavna pravokutna prostorija, kojoj, nažalost, ne poznajemo oblik svetišta.⁴⁷ Smještena je na raskrižju triju starih, suhozidima omeđenih cesta, od kojih jedna vodi prema naselju.

Još uvijek tijekom ranoga srednjeg vijeka ustanovili smo promjene kako u naselju, tako i na crkvi sv. Šimuna. Crkva sv. Šimuna povećava se prema zapadu,⁴⁸ očigledno zbog većeg broja naseljenika, a u naselju se pojačavaju zidine uz monumentalna vrata, što upućuje na nestabilno vrijeme.

9. Grobljanska crkva sv. Šimuna – pogled iz zraka (foto: D. Car) / Cemetery Church of Saint Simon – aerial view

10. Crkva sv. Cecilije – pogled iz zraka (foto: D. Car) / Saint Cecilia's church – aerial view

Razdoblje zreloga srednjeg vijeka donosi niz promjena. Trobrodna bazilika sjeverno od naselja, u tom razdoblju uz južni ulaz koji gleda prema glavnim vratima naselja, dobiva zvonik.⁴⁹ Je li to znak da time do tada privatna crkva postaje župna crkva naselja, teško je u sadašnjem stanju istraživanja reći, no vrlo je vjerojatno. Grobljanska crkva sv. Šimuna u 11. stoljeću bitno se povećava. Gradi se barem dvostruko veća dvoranska crkva s tri upisane apside u ravni začelni zid, a, po svemu sudeći, i ukopi se umnažaju.⁵⁰ Sve su to znakovi prosperiteta naselja koje tada vjerojatno dobiva nov ustroj, i postaje središte župe. Istodobno i crkva sv. Cecilije doživljava preinake. Barem treća faza izgradnje pripada tom razdoblju: dvoranska crkva s tri upisane apside. Zrelom srednjem vijeku pripada zasigurno i sljedeća faza u kojoj je crkva posve preuređena, dobivši novo svetište s dvije upisane pravokutne apside i zvonik u jugozapadnom uglu.⁵¹

Znakovi života na proučavanom teritoriju tijekom kasnoga srednjeg vijeka također su vrlo indikativni. Što se trobrodne bazilike tiče, tek nekoliko sitnih nalaza svjedoči

o tome da je i dalje bila u funkciji, nepromijenjena oblika. No, crkvu sv. Šimuna su, osim povećanja opsega groblja, mještani pregradili tako što su s dva para pilona iz dvoranske crkve napravili trobrodnu. Preciznije vrijeme te intervencije teško je zaključiti, no svakako se događa na izmaku srednjeg vijeka. Crkva sv. Cecilije posljednji je put promijenila oblik svetišta: dvije upisane polukružne apside.⁵²

Možda se te intervencije mogu povezati sa zasad poznatim preuređenjima naselja Guran. U očito mirnijim vremenima zazidana su monumentalna sjeverna vrata, otvoren novi kolni ulaz istočno od njih, vezan uz novozgrađene gospodarske i stambene prostore koji su i sami na kraju srednjeg vijeka doživjeli dvije faze pregradnje. Svi nalazi upućuju na to da je kraj života u naselju nastupio na samom kraju srednjeg vijeka, vjerojatno kao i kod ostalih srednjovjekovnih naselja Vodnjanštine (poput Banjola, Mednjana i Gusana) čiji stanovnici nakon 1300. godine postupno sele u Vodnjan koji će prerasti u dominantno regionalno središte.⁵³

BILJEŠKE

- 1 NADA GRUJIĆ, *Vrijeme ladanja: studije o ljetnikovcima Rijeke dubrovačke*, Matica hrvatska, Dubrovnik, 2003.; NADA GRUJIĆ, *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1991.
- 2 NADA GRUJIĆ, *Dubrovnik, l'ancienne Raguse*, Imprimerie nationale, Paris, 2007.
- 3 MILAN PRELOG, *Cres, građevni razvoj jednog malog, starog grada*, Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti, 4 (1963.), 3–11.
- 4 *Kultura ladanja: zbornik radova sa znanstvenih skupova »Dani Cvita Fiskovića« održanih 2001. i 2002. godine*, (ur.) Nada Grujić, Institut za povijest umjetnosti; Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta, Zagreb, 2006.
- 5 Npr. VANJA KOVAČIĆ, *Samostan sv. Nikole u Trogiru – razvoj jugoistočnog dijela grada*, doktorska disertacija, Zagreb, 2012.; ANA PLOŠNIČ-ŠKARIĆ, *Gotička stambena arhitektura grada Trogira*, doktorska disertacija, Zagreb, 2010.
- 6 MATE SUIĆ, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1976.
- 7 TOMISLAV MARASOVIĆ, *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, 1. Rasprava*, Književni krug; Muzej hrvatskih arheoloških spomenika; Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Split–Zagreb, 2008., poglavlja: *Izgradnja i uređenje prostora*, 89–136, i *Stambena arhitektura*, 137–154.
- 8 *The Idea and the Ideal of the Town between Late Antiquity and the Early Middle Ages*, (ur.) Gian Pietro Brogiolo, Bryan Ward-Perkins, Brill, Leiden–Boston–Köln, 1999.
- 9 RICCARDO FRANCOVICH, RICHARD HODGES, *Villa to Village*, Duckworth, London, 2003.; *The Archaeology of early medieval villages in Europe*, (ur.) Juan Antonio Quiros Castillo, Universidad del País Vasco, Bilbao, 2010.
- 10 Vidi npr.: *Town and their territories between late Antiquity and the Early Middle Ages*, (ur.) Gian Pietro Brogiolo, Nancy Gauthier, Neil Christie, Brill, Leiden–Boston–Köln, 2000.; MARCO VALENTI, *L'insediamento altomedievale nelle campagne toscane. Paesaggio, popolamento e villaggi tra VI e X secolo*, All'Insegna del Giglio, Firenze, 2004.; *Paesaggi e insediamenti rurali in Italia Meridionale fra Tardo Antico e Altomedioevo. Atti del Primo Seminario sul Tarda Antichità e l'Altomedioevo in Italia Meridionale*, (ur.) Giuliano Volpe, Maria Turchiano, Edipuglia, Bari, 2005.
- 11 O tom fenomenu pripremam širu raspravu u okviru sinteze o hrvatskoj romanici.
- 12 Moglo bi se, barem za ruralna naselja, pozvati na primjer Starog Gočana, također u Istri, no istraživanja nažalost nisu nikad sustavno objavljena: FINA JUROŠ-MONFARDIN, *Gočan*, Istra i sjevernojadranski prostor u ranom srednjem vijeku, Arheološki muzej Istre, Pula, 1995., 116–117.
- 13 To su bili i ključni razlozi zašto je prije desetak godina započeo veliki istraživački projekt Međunarodnoga istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu. Godine 2002. započeta su arheološka istraživanja na širem području staroga naselja Guran u okviru znanstvene suradnje sa švicarskim stručnjacima iz Kantonalne arheološke službe i Sveučilišta u Ženevi te Konzervatorskog odjela u Puli. Istraživanja su vodili J. Terrier i M. Jurković, a rezultati su sukcesivno objavljivani u časopisu *Hortus Artium Medievalium* od 2003. Vidi i: MILJENKO JURKOVIĆ, JEAN TERRIER, IVA MARIĆ, *Ranosrednjovjekovno naselje Guran*, *Histria Antiqua*, 20 (2011.), 109–134.
- 14 CAMILLO DE FRANCESCHI, *La toponomastica dell'antico agro polese*, *Atti e memorie della Società istriana*, 52 (1939.–1940.), 160.
- 15 Jedno od tih naselja su i Banjole čiji su ostaci uočeni uokolo crkve sv. Mihovila. Vidi: MARTINA BARADA, SUNČICA MUSTAČ, *Sv. Mihovil Banjolski – Preliminarni rezultati istraživanja trobrodne bazilike*, I. porječki susret arheologa – rezultati arheoloških istraživanja na području Istre, (ur.) Miljenko Jurković, Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 2008., 155–156.
- 16 BERNARDO SCHIAVUZZI, *Attraverso l'agro colonico di Pola*, *Atti e memorie della Società istriana*, 20 (1908.), 109.
- 17 MARIO MIRABELLA ROBERTI, *Notiziario archeologico (1935–1936)*, *Atti e memorie della Società istriana*, 48 (1936.), 292; MARIO MIRABELLA ROBERTI, *Notiziario archeologico (1937–1938)*, *Atti e memorie della Società istriana*, 50 (1938.), 239–241.
- 18 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVAN MATEJČIĆ, *La basilique à trois nefs, l'église Saint-Simon et l'ancien village de Guran en Istrie (Croatie): seconde campagne de fouilles archéologiques*, *Hortus Artium Medievalium*, 10 (2004.), 267–282; JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVAN MATEJČIĆ, *La basilique à trois nefs, l'église Saint-Simon et l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie): troisième campagne de fouilles archéologiques*, *Hortus Artium Medievalium*, 11 (2005.), 325–341; JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVAN MATEJČIĆ, *Les sites de l'église Saint-Simon, de la basilique à trois nefs, de l'agglomération de Guran et de l'église Sainte-Cécile en Istrie (Croatie). Quatrième campagne de fouilles archéologiques*, *Hortus Artium Medievalium*, 12 (2006.), 253–270.
- 19 Detaljan opis vidi u godišnjim objavama istraživanja u časopisu *Hortus Artium Medievalium*; posljednje vidi: MILJENKO JURKOVIĆ, JEAN TERRIER, IVA MARIĆ (bilj. 13).
- 20 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVAN MATEJČIĆ (bilj. 18, 2006.), 261–263.
- 21 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVAN MATEJČIĆ, *Les sites de l'église Saint-Simon, de la basilique à trois nefs, de l'agglomération de Guran et de l'église Sainte-Cécile en Istrie (Croatie). Cinquième campagne de fouilles archéologiques*, *Hortus Artium Medievalium*, 13/2 (2007.), 401–402.
- 22 MILJENKO JURKOVIĆ, JEAN TERRIER, IVA MARIĆ (bilj. 13), 114.
- 23 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVAN MATEJČIĆ (bilj. 18, 2006.), 260–264.
- 24 PHILIPPE RUFFIEUX, *La céramique de l'agglomération de Guran en Istrie (Croatie): essai de classification*, *Hortus Artium Medievalium*, 14 (2008.), 249–264; KRISTINA MIHOVIĆ, *Gropi – Stari Guran. Analiza prapovijesne keramike*, *Histria Archaeologica*, 38–39 (2007.–2008.), 37–79.
- 25 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVAN MATEJČIĆ, *Les sites de l'église Saint-Simon, de l'ancienne agglomération de Guran et de l'église Sainte-Cécile en Istrie (Croatie). Sixième campagne de fouilles archéologiques*, *Hortus Artium Medievalium*, 14 (2008.), 239, sl. 17; JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVA MARIĆ, *Les sites de l'église Sainte-Cécile et de l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie): huitième campagne de fouilles archéologiques*, *Hortus Artium Medievalium*, 16 (2010.), 235.
- 26 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVAN MATEJČIĆ (bilj. 18, 2006.), 254–256.
- 27 Radiokarbonske analize daju dataciju od 1280. do 1410. godine. Vidi: JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVA MARIĆ, *Les sites de l'église Sainte-Cécile et de l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie): neuvième campagne de fouilles archéologiques*, *Hortus Artium Medievalium*, 17 (2011.), 250.
- 28 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVA MARIĆ (bilj. 27), 249.
- 29 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVA MARIĆ, *Les sites de l'ancienne église Sainte-Cécile et de l'agglomération médiévale de Guran en Istrie (Croatie): onzième campagne de fouilles archéologiques*, *Hortus Artium Medievalium*, 19 (2013.), 362.
- 30 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVAN MATEJČIĆ, *Les sites de l'église Sainte-Cécile et de l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie): septième campagne de fouilles archéologiques*, *Hortus Artium Medievalium*, 15/2 (2009.), 373–374.
- 31 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVA MARIĆ (bilj. 25), 238–239.
- 32 Ibid., 238.
- 33 Ibid.
- 34 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVA MARIĆ, *Les sites de l'église Sainte-Cécile et de l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie): dixième campagne de fouilles archéologiques*, *Hortus Artium Medievalium*, 18/2 (2012.), 441.
- 35 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVA MARIĆ (bilj. 34), 442.
- 36 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVA MARIĆ (bilj. 29), 363.

- 37 Ibid., 363–364.
- 38 Ibid., 365.
- 39 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVA MARIĆ (bilj. 25), 240–43.
- 40 Ibid.
- 41 Vidi npr. ALKA STARAC, *Dragonera*, Hrvatski arheološki godišnjak, 2 (2005.), 195–200; VESNA GIRARDI JURKIĆ, *Spoznaje o antičkoj maritimnoj vili na Vižuli kod Medulina (Istraživanja 2006. i 2007. godine)*, I. porečki susret arheologa – rezultati arheoloških istraživanja na području Istre, (ur.) Miljenko Jurković, Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 2008., 96–102.
- 42 GISELA RIPOLL, JAVIER ARCE, *The Transformation and End of Roman villae in the West (Forth-seventh century): Problemes and Perspectives*, Town and their territories between late Antiquity and the Early Middle Ages, (ur.) Gian Pietro Brogiolo, Nancy Gauthier, Neil Christie, Brill, Leiden–Boston–Köln, 2000..
- 43 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVA MARIĆ (bilj. 29), 358.
- 44 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVA MARIĆ (bilj. 34), 437–439.
- 45 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVA MARIĆ (bilj. 29), 358–359.
- 46 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVAN MATEJČIĆ (bilj. 18, 2004.); MAURIZIO LEVAK, *Slaveni vojvode Ivana. Kolonizacija Slavena u Istri u početnom razdoblju franačke uprave*, Leykam International, Zagreb, 2007., 112; MILJENKO JURKOVIĆ, JEAN TERRIER, IVA MARIĆ, *Guran – ranosrednjovjekovno naselje i njegove crkve*, I. porečki susret arheologa – rezultati arheoloških istraživanja na području Istre, (ur.) Miljenko Jurković, Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 2008., 112–114.
- 47 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVA MARIĆ (bilj. 25), 231–238; MILJENKO JURKOVIĆ, JEAN TERRIER, IVA MARIĆ (bilj. 46), 116–117.
- 48 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVAN MATEJČIĆ (bilj. 25), 331–338.
- 49 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVAN MATEJČIĆ (bilj. 18, 2004.), 274–275.
- 50 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVA MARIĆ (bilj. 25), 231–235.
- 51 JEAN TERRIER, MILJENKO JURKOVIĆ, IVA MARIĆ (bilj. 34.), 440.
- 52 Ibid., 441.
- 53 O povijesti Vodnjana: CORRADO GHIRALDO, ›Dignano. Storia.‹ *In un manoscritto del parroco di Gallezano Giacomo Giacini*, Atti/Centro di Ricerche Storiche Rovigno, 30 (2000.), 579–610.

Summary

Miljenko Jurković

Medieval Fortified Settlement Guran – from Carolingian castrum to Rural Settlement: the Dynamics of Micro-regional Development

The fortified settlement Guran, close to Vodnjan in Southern Istria, was built at the time of Carolingian invasion of the Istrian Peninsula at the beginning of the 9th century. It was abandoned towards the end of the Middle Ages. It therefore offers a lot of data about the organization of fortified settlements in the early Middle Ages, and their transformation protracted through a long period, to the end of the Middle Ages. Guran is also an ideal, equally paradigmatic example for the study of micro-regional transformations of the landscape through a longer period of time, during which a large basilica was built outside the original settlement, along with St Simon's church and graveyard, a Roman villa which survived until the Middle Ages and St Cecilia's church at the southern limits of the site.